

Rozdział 1

Jan Krzysztof Solarz

PERSPEKTYWY POZNAWCZE FINANSÓW OSOBISTYCH

Wstęp

Pretekstem do podjęcia badań nad perspektywą poznawczą finansów osobistych stało się urzędowe przypisanie dyscypliny nauki ekonomiczne i finanse do dziedziny nauki społeczne. Ten akt administracyjny zmusza do postawienia na nowo pytania o tożsamość finansów osobistych.

Wyrosły one jako ekonomika gospodarstwa domowego oraz bankowość detaliczna. Niekiedy są plasowane jako część teorii konsumpcji.³

Do właściwego uplasowania finansów osobistych w klasyfikacji dziedziny i dyscyplin nauki pomocne jest rozróżnienie w języku angielskim na *science* i *art*. Terminu *science* używa się dla określenia nauk ścisłych i eksperymentalnych. Termin *art* to wolna sztuka poszukiwania sensu życia, nieskrępowana konkurencja teorii, które mają przykuć uwagę i posiadać zdolność wyjaśniania jak największą ilość wariacji stanów świata finansów. Studenci na anglojęzycznych uczelniach mogą uzyskiwać tytuły zawodowe w zakresie finansów osobistych zarówno w kategorii sztuka, jak i nauka.

„Badania ekonomiczne opierają się prawie wyłącznie na uniwersalnej metodologii i jedynie ekonometria jest przykładem wewnętrznej inspiracji ekonomicznej, ale możliwej dzięki uniwersalnym metodom statystycznym”⁴.

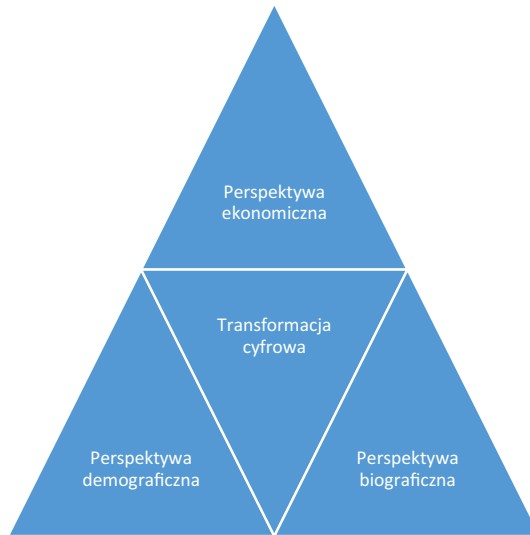
Stefan Nowak przypominał za Mertonem, że w naukach społecznych dąży się do budowania teorii średniego, a nie uniwersalnego zakresu, twierdzeń ograniczonych w czasie i terytorium. Nauki społeczne posługują się współczynnikiem humanistycznym, który ułatwia ludziom ocenę swoich działań. Ta perspektywa zmienia się wraz ze zmianą pokoleń. Obecnie żyją równolegle cztery pokolenia, każde z nich inaczej odpowiada na pytanie, co nadaje sens życiu jednostki? Czy w tych warunkach powinniśmy dążyć do tworzenia uniwersalnej teorii finansów osobistych, czy należy uznać, że każde pokolenie powinno wypracować własną teorię finansów osobistych?

³ Bywalec C. (2009). *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN; Bywalec C. (2010). *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Warszawa, Wydawnictwo C.H.Beck.

⁴ Burnewicz J. (2021). *Filozofia i metodologia nauk ekonomicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.

Zaproponowana poniżej odpowiedź na to pytanie stara się pogodzić zwolenników uniwersalnego charakteru finansów osobistych z tymi badaczami, którzy uważają, że każde pokolenie powinno opracować właściwe dla niego finanse osobiste. Kategorią, która może pogodzić obie strony sporu metodologicznego jest perspektywa poznawcza.

Rysunek 1.1 przedstawia perspektywy poznawcze współczesnych finansów osobistych.

Rysunek 1.1. Ramy poznawcze finansów osobistych.

Źródło: opracowanie własne.

Celem opracowania jest uporządkowanie dyskusji nad tożsamością poznawczą finansów osobistych.

W jej punkcie pierwszym zwraca się uwagę, że pokolenie Z i pokolenie Alfa⁵ jest pogrążone w transformację cyfrową i gospodarka oraz społeczeństwo cyfrowe stanowi dla nich nową normalność.

W punkcie drugim wskazuje się, że handel udziałami i akcjami zastępowany jest przez handel długiem publicznym i prywatnym. Coraz częściej oszczędności *ex ante* są zamieniane na oszczędności *ex post*, a depozyty bankowe są zastępowane udziałami w rynkowych funduszach pieniężnych.

W punkcie trzecim przypomina się syntetycznie, jakie zmiany w finansach gospodarstw domowych pociągają za sobą transformacja demograficzna.

W punkcie czwartym wykorzystuje się perspektywę indywidualnej i zbiorowej biografii, pokolenia, z którym się utożsamiamy.

W zakończeniu formułuje się krytyczne postulaty całościowego ujmowania finansów osobistych, wychodzenia poza ramy bytu jednostki oraz jej aktywności

⁵ Pokolenie Alfa to osoby urodzone po 2015 roku. Pokolenie Z to pokolenie urodzone ze smartfonem.

zawodowej. Życie nie sprowadza się wyłącznie do pracy i konsumpcji. Finanse osobiste muszą posługiwać się metodologią dostosowaną do ich złożonej i dynamicznej materii.

1. Finanse osobiste. Perspektywa transformacji cyfrowej

Dotychczasowa domena ekonomiki gospodarstw domowych koncentrowała się na relacjach głowy gospodarstwa domowego z bankiem w trakcie jej pracy zawodowej.

Zgodnie zalecano, aby gospodarstwa domowe systematycznie oszczędzały, nagromadzone oszczędności lokowały w lokalnych bankach spółdzielczych lub wyspecjalizowanych bankach oszczędnościowych. Z czasem nadwyżka tych oszczędności będzie lokowana w wieloletnie obligacje Skarbu Państwa. Po zakończeniu aktywności zawodowej deponenci staną się rentierami i będą się cieszyli efektami ogólnego wzrostu zamożności obywateli oszczędnego kraju. Wszystko, co służyło akumulacji pierwotnej kapitału było moralnie dobre, a wszystko, co odciągało ludzi od oszczędzania godne potępienia.

Ten czarno-biały obraz nie przystaje do obecnych realiów gospodarczych. Dziś banki nie chcą depozytów, stosują wobec nich nominalnie ujemne stopy procentowe. Również gospodarstwa domowe pomijają banki w korzystaniu z usług finansowych na platformach finansowych. To prowadzi z jednej strony do ograniczenia skali wykluczenia finansowego⁶, z drugiej do poprawy jakości pożyczek⁷.

Tabela 1.1 przedstawia różnorodne innowacje finansowe, które zmieniły zasadniczo kontekst, w którym funkcjonują gospodarstwa domowe w cywilizacji cyfrowej.

Do zakreślenia pola badawczego finansów osobistych zostały wykorzystane dwa wymiary. Pierwszy to pełny cykl życia obywatela Północy, bardziej bogatej części ludzkości. W nim obok dzieciństwa i młodości, jest dojrzałość, starość i późna starość.

Granice pomiędzy metrykalnym i subiektywnym wiekiem się rozmywają i rozszerzają. W Polsce starość zaczyna się od 60 roku życia. Jeśli oczekiwana długość życia pokolenia Alfa w chwili urodzenia zbliża się do 100 lat, to starość jawi się jako najdłuższy okres ich życia. To pokazuje skalę absurdu w urzędowym zdefiniowaniu starości na poziomie 60 lat. Medyczne definicje mówią o starości w wieku 75 lat, a o długowieczności po 95 latach. Tak czy inaczej niezbędne jest rozdzielenie okresu starości na wczesną, w której osoba jest w pełni samodzielna i okres późnej starości, kiedy wymaga wsparcia otoczenia sąsiedzkiego lub rodzinnego. W przeciwnym razie rodzice i dzieci spotkają się w tym samym okresie starości.

Drugim wymiar zakreślenia pola analizy finansów osobistych to poziom abstrakcji stosowany do niej. Pierwszy to poziom meta. Został on nagłośniony przy okazji zmiany logo Facebooka. Jak przypomniano przy tej okazji, chodzi

⁶ Hong C.Y. (2021). *FinTech adoption and household risk-taking*, BOFIT Discussion Paper 14.

⁷ Berg T., Fuster A., Puri M. (2021). *Fintech lending*, NBER Working Paper 2941.

Tabela 1.1 Innowacje finansowe towarzyszące finansom osobistym

Czasoprzestrzeń	Dzieciństwo	Dojrzałość	Starość	Późna starość
Meta				Biometryczne ustalanie ID
Mega			Algorytmy	
Makro		Praca zdalna		
Mezo	Platformy			
Mikro		Blockchain		
Behawioralna			Cybernetyczne bezpieczeństwo	
Nano		Chmury		
Impuls	Smart contracts			

Źródło: opracowanie własne.

o to, aby wyjść poza dotychczasową rutynę postrzegania i spojrzeć na przedmiot badania w nowej perspektywie. W tym przypadku w perspektywie cywilizacji cyfrowej. Drugi poziom to mega, jest on poziomem ludzkości. Jego istnienie boleśnie uświadomiły nam kolejne fale pandemii COVID-19. Trzeci poziom makroekonomiczny uznaje finanse osobiste za instrument alokacji środków tak, aby zwiększać potencjał rozwojowy kraju, jego zdolność do ponoszenia wydatków zbrojeniowych. Makroekonomia nadal nie przyjmuje do wiadomości, że budżety gospodarstw domowych rozporządzają środkami równymi lub przekraczającymi PKB. Zdecydowanie finanse osobiste na poziomie makro czekają na odkrywcę.

Mezofinanse to kapitalizm platform internetowych, który radykalnie zmienia formy konkurencji rynkowej w gospodarce cyfrowej. Dane stają się kolejnym czynnikiem produkcji.

Mikroekonomiczne spojrzenie na finanse osobiste to uznanie ich za okazję do weryfikacji w praktyce społecznej prawdziwości teorii makroekonomicznych. W tej perspektywie gospodarstwa domowe nie mają swojej podmiotowości, to jest eksperyment naturalny wykorzystywany do weryfikacji tez konkurujących ze sobą szkół makroekonomicznej teorii ekonomii.

Niesprawności państwa i rynku zrodziły finanse behawioralne. Procesy poznawcze stoją za obu rodzajami niesprawności. Bez zrozumienia mechanizmów poznawczych człowieka nie uda się nim sterować.

Nanofinanse od momentu swojego powstania⁸, koncentrują się wokół nawyków towarzyszących podejmowaniu decyzji finansowych przez rodziny, w tym i trypokoleniowe⁹.

⁸ Solarz J.K. (2012), *Nanofinanse. Codziennosc zmienia świat*, Warszawa, Wydawnictwo C.H.Beck.

⁹ Solarz J. K. (2019), *Dylematy finansowania trypokoleniowej rodziny*, SAN, Łódź 2019.

Aktualnie najwięcej uwagi badaczy przykuwa projektowanie architektury wyboru finansowego przy wyborze terminu przejścia na emeryturę oraz wprowadzenia w życie koncepcji dochodu gwarantowanego.

Przypisanie przełomowych innowacji finansowych poziomom analizy i fazy cyklu życia jest w znacznym stopniu arbitralne, musi jednak uwzględniać braki umiejętności cyfrowej w pokoleniach odchodzących. Wykluczenie cyfrowe pokrywa się ze starością. W tej sytuacji ustalenie tożsamości metodami biometrycznymi i sterowanie smartfonem głosem są mile widziane i zabezpieczane przez sztuczną inteligencję.

Dojrzałość niesie z sobą zagrożenie cyberatakami i nadmiernym ryzykiem operacyjnym związanym z operacjami w chmurze obliczeniowej. Koszmarem staje się trwała utrata pracy w wyniku transformacji cyfrowej¹⁰.

Cywilizacja cyfrowa dopiero się wyłania, ale w finansach osobistych jest już istotnie obecna. Obywatele obawiają się transformacji cyfrowej, bo nie rozumieją hybrydowej natury współczesnego świata finansów, z jednej strony kontaktowego, z drugiej wirtualnego, równocześnie regulowanego i wolnego.

Cywilizacja cyfrowa niesie z sobą zapowiedź dobrobytu dla wszystkich. Państwo socjalne będzie stać na powszechne wprowadzenie gwarantowanego dochodu podstawowego jako udziału w nowej rzeczywistości. Wypłata tego dochodu w tokenach pogodzi miłośników gotówki ze zwolennikami waluty cyfrowej emitowanej przez banki centralne. W nowej normalności najpierw ma być rentierstwo, potem praca zdalna, prawo do długu i jego spłata przez spadkobierców¹¹.

2. Perspektywa ekonomiczna na finanse osobiste

Tradycyjny system banków, obsługujący finanse osobiste, działał w modelu 3-6-3, gdzie za depozyt płacono 3 procent, kredyt był oprocentowany na 6 procent, a bankier na polu golfowym po 15 osobiście wybierał z grona chętnych kredytobiorcę najbardziej godnego jego zaufania.

Radykalne innowacje finansowe spowodowały, że roboty finansowe na platformach internetowych przy pomocy 12 tysięcy danych podejmują decyzję pożyczkową w dwa tygodnie. Jej jakość nie ustępuje jakości decyzji podejmowanego przez inspektora kredytowego w tradycyjnym banku. Tradycyjne banki znikają, bankowe pośrednictwo rywalizuje z pozabankowym, jedno i drugie przekształca się w profesjonalne zarządzanie ryzykiem finansowym na co dzień.

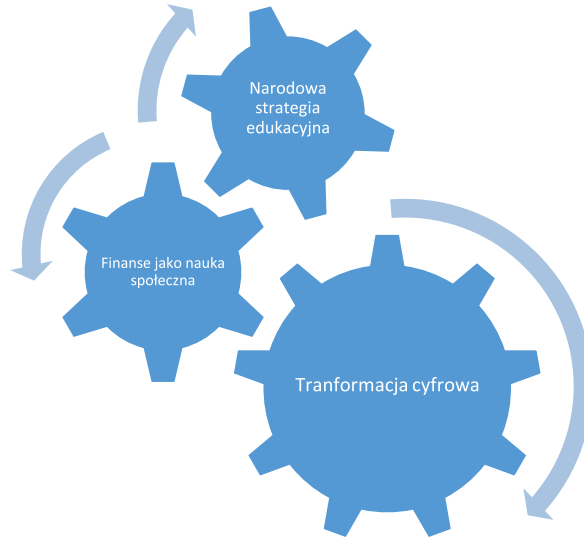
Narodowe strategie edukacji finansowej nie uwzględniają transformacji cyfrowej. Technologia *smart contracts* zakłada, że klient usługi finansowej jest analfa-

¹⁰ Blascak N., Chney J., Hunt R., Mikhed V., Ritter D., Vogan M. (2021). *Financial Consequences of Severe Identity Theft in the U.S.*, Federal Reserve Bank of Philadelphia Working Paper no 41.

¹¹ Gąsioriewicz L., Monkiewicz J. (red.) (2021) *Finanse cyfrowe. Informatyzacja, cyfryzacja, danetyzacja*, Oficyna wydawnicza Politechniki Warszawskiej.

betą cyfrowym i finansowym. W tych warunkach ochrona klienta usług finansowych staje się iluzoryczna.

Rysunek 1.2 pokazuje krzyżowanie się różnych perspektyw poznawczych na finanse osobiste.

Rysunek 1.2. Nakładanie się perspektyw poznawczych finansów osobistych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Solarz J.K., Klepacki J., Waliszewski K., Trzaskowska-Dmoch A., Wojciechowska-Filipek S. (2018). *Całościowa edukacja finansowa. Teoria i praktyka*, Studia i Monografie Społecznej Akademii Nauk nr 82.

Polska ma wieloletnie opóźnienie w opracowaniu narodowej strategii edukacji finansowej. Może zatem skorzystać z renty opóźnienia i wykorzystać smartfony i technologię blockchain do zaproponowania bezpiecznych finansów dla seniorów. Potrzebna jest wola polityczna do wprowadzenia w życie zasady ograniczonego zaufania do instytucji publicznego zaufania w sferze finansowej.

Transformacja cyfrowa zmienia podstawy ekonomiczne finansów osobistych. Media społecznościowe typu Facebook manipulują preferencjami swoich użytkowników na rynkach finansowych. W tych warunkach nie zawsze udaje się zapewnić, aby to samo ryzyko, ten sam typ działalności były objęte takimi samymi wymogami kapitałowymi. Jak zagwarantować równoprawne funkcjonowanie w naszej przestrzeni społecznej i gospodarczej papierowej i cyfrowej wersji złotego polskiego. Pojawia się pokusa oddalania w czasie emisji elektronicznego złotego przez NBP, ze względu na utratę renty menniczej, która została wpisana jako trwałe źródło finansowania naszej armii.

Radykalne innowacje finansowe rodzą z natury rzeczy wygranych i przegranych. Praca w dziedzinie podatkowej na wprowadzenie pracy zdalnej zwiększa presję na obniżkę wynagrodzeń, grozi całkowitą utratą pracy etatowej. Praca zdalna jawi się jako nowe źródło kruchości systemu finansowego.

Tabela 1.2. Macierz wskaźników kruchości finansowej gospodarstw domowych

Role finansowe gospodarstw domowych	Wskaźniki wczesnego ostrzeżenia o kruchości
Pożyczkobiorca	Wysoki poziom długu Wysoki koszt obsługi długu Ryzyko kursowe pożyczki
Inwestor	Przeszacowanie aktywów w ramach zielonych finansów Wystawienie na ryzyko polityczne zagranicznych aktywów
Praca zdalna	Zagrożenie wykluczeniem cyfrowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie *FSB Financial Stability Surveillance Framework*, (2021), Bazylea Financial Stability Board.

Odporność pośredników finansowych na zaburzenia jest opisywana w kategoriach zewnętrznego i nie dającego się przewidzieć szoku. Scenariusze odpowiedzi gospodarek narodowych i gospodarstw domowych na pandemiczny szok wykorzystują szereg liter alfabetu angielskiego: V, W, U, L, K. Pierwszy scenariusz to gwałtowny spadek aktywności gospodarczej i równie szybkie jej odbudowanie. Drugi to żmudne poszukiwanie nowej równowagi gospodarczej metodą prób i błędów. Scenariusz opisany literą U to długotrwała po-pandemiczna zapaść. Litera L to sekularna stagnacja, utrzymująca się uporczywie przez dłuższy czas. Koncepcja K mówi o fragmentaryzacji rynku finansowego i gospodarki realnej. Dobrą ilustracją tego zjawisko jest silne bogacenie się najbogatszych gospodarstw domowych w trakcie pandemii COVID-19.

Szoki życiowe są związane z narodzinami i śmiercią, z utratą pracy oraz rozwodem. W licznych przypadkach prowadzą one do powstania lub utrwalenia się ubóstwa. W tej perspektywie najgroźniejsze jest kumulowanie się strat i nieszczęść, co szybko prowadzi do utraty płynności finansowej i utraty zdolności wywiązywania się z zobowiązań finansowych. Brak buforów finansowych świadczy o kruchości finansowej gospodarstw domowych.

3. Perspektywa demograficzna na finanse osobiste

Perspektywa demograficzna nie była w większości przypadków obecna w finansach osobistych. Finanse osobiste koncentrowały swoją uwagę na aktywności zawodowej i dochodach z pracy zawodowej. Tradycyjnie pierwsze zarobione z pracy zawodowej pieniądze otwierały drogę do faktycznej dojrzałości. Pierwsza wypłata świadczenia emerytalnego była równoznaczną z przekroczeniem granicy starości. Tradycyjnie finanse osobiste nie dostrzegały specyfiki finansowej późnej starości. Dla jednych ekspertów był to okres wzmoczonego oszczędzania, dla innych okres świadomego redukowania nagromadzonego w wyniku pracy zawodowej majątku.

Obecnie w Polsce żyje 1,5 miliona osób w wieku 80 plus. W najbliższej dekadzie wzrośnie do 2 milionów osób. Brak jest wiedzy, jakie wzorce konsumpcyjne domi-

nują w tej grupie wiekowej. Na pewno są one silnie zróżnicowane i zależne od stanu zdrowia seniora. Czy w tej grupie wiekowej konsumpcja rośnie, bo rosną wydatki na podtrzymanie ich życia? Czy konsumpcja pozostaje bez zmian, bo zadziałał mechanizm wygładzania konsumpcji w pełnym cyklu życia człowieka?

Późna starość to okres wykluczenia z uczestnictwa w systemie finansowym. Tabela 1.3 przedstawia zróżnicowanie uczestnictwa w systemie finansowym osób w wieku późnej starości.

Tabela 1.3. Uczestnictwo w systemie finansowym osób starszych

Aktywność finansowa	Majątni	Ubdzy
Włączeni w dostęp do profesjonalnego zarządzania ich ryzykiem codzienności	Bankowość dla zamożnych	Nowi wykluczeni
Wyłączeni z dostępu do profesjonalnego zarządzania ich ryzykiem finansowym codzienności	Korzystający z pozabankowego pośrednictwa finansowego	Wykluczeni ekonomicznie i społecznie. Klienci lombardów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Solarz J.K.(2012A). *Nowi wykluczeni. Ryzyko finansowe codzienności*, Studia i Monografie Społecznej Akademii Nauk, nr 37.

Doświadczenia wykluczenia kumulują się, na wykluczenie społeczne nakłada się wykluczenie finansowe i cyfrowe. Dyskryminująca przeszłość utrwała się w nawykach. Banki są dla ludzi bogatych, dla biednych są lombardy. Cyfryzacja demokratyzuje finanse, zapewnia dostęp do profesjonalnego zarządzania ryzykiem finansowym w codziennym życiu. To zjawisko uzyskało miano nanofinansów, a więc finansów miliardów ludzi na świecie. To one zapewniają stabilność finansową na świecie. Spojrzenie na finanse przez pryzmat jednej miliardowej ich części daje nowe możliwości poznawcze oraz praktyczne.

Tabela 1.4. Finanse codzienności. Przedmiot i kategorie badania

Przedmiot i poziom analizy	Koszty zewnętrzne	Koszty transakcyjne	Pokusa nadużyć	Asymetria informacji	Ograniczona racjonalność
Meta					Zielone finanse
Mega				Międzynarodowy system	
Makro			Nierównowaga		
		Koszty regulacji			
Mikro	Oikos				
Nano	Finanse osobiste	Transformacja cyfrowa	Finansjalizacja	Biflacja	Transfery międzypokoleniowe

Źródło: opracowanie własne.

Jednym z przejawów finansjalizacji jest przerzucanie kosztów własnej niesprawności na klientów usług finansowych. Finanse osobiste powinny krytycznie oceniać wszelkie próby sprzedaży szkodliwych produktów finansowych, nie uwzględniających stadium życia zainteresowanych.

4. Perspektywa biograficzna na finanse osobiste

Perspektywa biograficzna jest wykorzystywana w finansach osobistych w nurcie planowania finansowego. Jest to produkt uboczny demokratyzacji finansów oraz ich personifikacji. Demokratyzacja finansów polega na zagwarantowaniu dostępu do usług finansowych kobietom i małoletnim. Personifikacja to umiejętność określenia oferty tu i teraz dostosowanej do rzeczywistych potrzeb klienta.

Perspektywa biograficzna to podział klientów usług finansowych na pokolenia. W Wielkiej Brytanii uzyskano konsensus w sprawie podziału na pokolenia¹²:

- Zapomnianych genów (1896–1910);
- Najlepszych genów (1911–1925);
- Genów wspólnych (1926–1945);
- Wyżu demograficznego (1946–1965);
- X (1966–1980);
- Milennialsów (1981–2000);
- Z (2001–2015);
- Alfa (2016–2030).

Trwa spór, czy to są jedynie kohorty statystyczne czy prawdziwe pokolenia z własną tożsamością i kluczowymi doświadczeniami. Zaletą tej typologii jest odwołanie się do wieku dojrzałości biologicznej do urodzenia dziecka. Luka między biologiczną i społeczną dojrzałością do świadomego rodzicielstwa zwiększa się systematycznie i powoduje, że w praktyce społecznej granice pomiędzy sąsiadującymi z sobą pokoleniami zacierają się.

Obecnie wchodzi w życie dorosłe pokolenie Z, pokolenie wychowane przy pomocy smartfonu. Równoległe odchodzi z rynku pracy pokolenie powojennego boomu demograficznego. Zmiana fazy życia pokolenia pociąga za sobą zmiany w jakości życia pokoleń powiązanych sztafetą życia. Dotyczy to transferów czasu poświęcanego sobie nawzajem oraz dzielenia się przestrzenią życiową. W społecznej gospodarce rynkowej dotyczy to również znaczących transferów społecznych.

Finanse osobiste powinny jednoznacznie adresować swoje rekomendacje dla konkretnego pokolenia. Sytuacja życiowa poszczególnych pokoleń jest zasadniczo odmienna. To, co się sprawdziło w jednym pokoleniu, nie musi się sprawdzić w następnym.

¹² M. Gustafsson, D. Willetts (2021), *A return to boom and bust (in births). How birth cycles will affect public spending pressures over the coming decade*, 15.10.2021, <https://www.resolutionfoundation.org/publications/a-return-to-boom-and-bust-in-births/> (dostęp 30.11.2021).

Demograficzne starzenie się ludności Polski postępuje bardzo szybko i niezbędne staje się wyodrębnienie finansów seniorów, jako specjalnie wydzielonej dziedziny finansów osobistych. Należy uczyć seniorów umiejętności sporządzania testamentu i porządkowania spraw spadkowych sprzed bardzo długiego okresu.

W ramach biografii finansowych napotykamy na wiele dylematów poznawczych. Pierwszy polega na tym, czy mamy kierować się zdrowym rozsądkiem czy teoriami finansowymi? Drugi, to czy w świat finansów powinniśmy udawać się w pojedynkę, czy w ramach sieci wsparcia emocjonalnego lub finansowego? Trzeci, to na ile w świecie finansów powinniśmy być aktywni czy pasywni? Czwarty, co ma kluczowe znaczenie przy podejmowaniu decyzji finansowych? Stopa zwrotu, bezpieczeństwo czy płynność finansowa? W ramach perspektywy ekonomicznej finansów osobistych, to powinna być chłodna kalkulacja, po długim namyśle, w perspektywie demograficznej, liczą się emocje, bez nich nie ma świadomego rodzicielstwa, perspektywa biografii podpowiada, że o naszej reakcji decyduje wynik obserwacji rodziców przez dziecko w okresie przedwerbalnym.

Piąty dylemat, to jak sobie radzić z niepewnością dominującą w świecie finansów? Jedni proponują całościowe planowanie finansowe, wytyczanie sobie kamieni milowych i pokonywanie przestrzeni między nimi. Inni uważają, że własnego życia nie można zawierzyć innym, samemu trzeba profesjonalnie zarządzać jego ryzykiem finansowym.

Szósty dylemat, to świadomy wybór życia w pojedynkę. O takim życiu mówi większość podręczników planowania finansowego, w pojedynkę, bez oglądania się na innych. Brak jest dobrych praktyk finansowych w związkach partnerskich. W badaniach budżetów rodzinnych odwołuje się do decyzji głowy gospodarstwa domowego bez pokazania dobrych wzorców wspólnego podejmowania tego typu decyzji.¹³

Dylemat siódmy to brak umiejętności zarządzania ryzykiem długowieczności. Ludzie myślą się o 3-4 lata zakładając, że umrą wcześniej niż to ma faktycznie miejsce. W ten sposób powstają okresy bez środków finansowych na ostatnią godzinę¹⁴.

Przykładowo przytoczone dylematy finansowania życia w jego pełnym cyklu, są jedynie ilustracją problemu, a nie wyczerpaniem ich bogactwa. Trafne rozstrzygnięcie dylematów finansów osobistych sprzyja ogólnemu zadowoleniu z życia. Jest ono wysokie w Polsce.

¹³ Grzywińska-Rąpca M. (2021). *Finanse gospodarstw domowych w świetle subiektywnych ocen sytuacji materialnej*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

¹⁴ Solarz J. K. (2019), *Dylematy finansowania trzypokoleniowej rodziny*, SAN, Łódź 2019.

Podsumowanie

Finanse osobiste mogą być badane i praktykowane w różnych perspektywach poznawczych. Żadna z nich nie ma monopolu na prawdziwość. Finanse osobiste znajdują się na rozdrożu. Z jednej strony rośnie zapotrzebowanie na poradniki, jak łatwo i przyjemnie zarządzać własnymi finansami tu i teraz, bez zbędnych teorii i faktów. Z drugiej strony, nowe teorie finansowe zdobywają nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii dlatego, że coraz lepiej tłumaczą złożone i dynamiczne mechanizmy rynków finansowych.

Finanse osobiste powinny unikać pułapki budowania nauki o wszystkim i utraty wspólnego języka z ludźmi wiedzącymi, że nie wiedzą o finansach wszystkiego, co by chcieli wiedzieć.

Kotwicą finansów osobistych powinna być perspektywa pokolenia Z. Już wkrótce obejmie ono stery kierowania nawą państwową i będzie musiało przeprowadzić państwo i społeczeństwo przez splot transformacji cyfrowej i klimatycznej.

Finanse osobiste powinny skoncentrować swoją uwagę na eksperymentach naturalnych. Są one źródłem pewnej wiedzy do zarządzania ryzykiem finansowym codzienności. Wykluczenie z transformacji cyfrowej i klimatycznej jest w Polsce faktem. Ma on duże znaczenie dla finansów osobistych. Kumulacja wykluczenia prowadzi do buntu społecznego i zagraża bezpieczeństwu finansowemu Polski.

Finanse osobiste wymagają całościowego podejścia do zakreślenia ich pola badawczego, nie należy z góry wykluczać żadnej perspektywy poznawczej ich rozwoju. Perspektywa demograficzna to perspektywa nagromadzonych majątków. Perspektywa ekonomiczna to troska utrzymanie kontroli nad rozpiętością nierówności dochodowych. Perspektywa biografii to pamięć zbiorowa o wspólnych losach zakładów o zaufanie wobec rządzących.

Perspektywa transformacji cyfrowej to radykalna zmiana rynku pracy, uznanie pracy zdalnej za trwały element nowej normalności. Jedynie wykorzystując wszystkie analitycznie wyróżnione perspektywy poznawcze finansów osobistych uda się uzyskać ich właściwe miejsce w praktyce i teorii finansów.